IL-MALTI

QARI LI TOHROĠ *IL-GHAQDA TAL-KITTIEBA TAL-MALTI* — ĠUNJU 1948

IL-BIERAH U L-LUM

JEKK naghtu daqqa ta' ghajn lejn il-ġrajjiet li ghaddew minn fuq il-ħajja tal-Lsien Malti, kif nafuh il-lum, insibu li ma' tul dawn il-ġrajjiet intisġet l-istorja tal-kitba Maltija, li ma tgħoddx iżjed minn madwar mija u ħamsa u għoxrin sena.

*Ghalkemm it-twelid tal-kitba Maltija donnha ħaġa tal-lbieraħ (u meta ngħidu kitba Maltija ma rridux infissru studji filoloġiċi jew grammatikali jew xi vokabularji tal-Malti, imma letteratura Maltija) jidher li fejn dik ta' ilsna oħra, imxiet f'*daqqa waħda 'l quddiem, *l-iktar f'dawn l-aħħar sittin sena. Inħallu barra xi prietka bil-Malti li bdiet tinkiteb bejn it-tmiem tas-seklu sittax u l-bidu tas-seklu sbatax, u d-Dutrina bil-Malti ta' Dun Franġisk Wzzino li ħarġet fl-1752, il-kotba tal-qari bil-Malti għat-tfal ma bdewx jinkitbu qabel l-1824. It-tlieta jew erbgħa min-nies li kienu ħadu ħsieb dan it-tagħlim ta' qari Malti fost il-poplu, tneħħi 'l Vassalli, li tiegħu għandna t-traduzzjoni tas-Sultan Ċiru (minn Rollin) li ħarġet stampata wara mewtu fl-1831, kienu Dun Alwiġ Camilleri, miż-Żejtun, li kellu skola privata r-raħal, u warajh Francis Vella u sieħbu G. Montebello Pulis. Ta' Francis Vella għandna kemm-il ktieb, fosthom* Abbecedariu, *Kotba tal-Qari u* Trattât fuk l'Oblighi tal bniedem *(F. Soave), barra minn Grammatika Maltija għall-Ingliżi u Dizzjunarju ċkejken (Malti, Taljan, Ingliż), u x-xogħlijiet tiegħu jinfirxu għal żmien ta' madwar 20 sena. Warajh, iżda fi żmien wieħed, u bil-ħsieb li jaqdu Xirka Ingliża fil-fehmiet protestantiċi tagħha, insibu li daħlu f'dan il-qasam Dr. Cleardo Naudi u Giuseppe Marin Canolo. Din il-ħeġġa u ħidma għat-tagħlim u tixrid tal-qari u kitba Maltija xegħlu u baqgħu jixegħlu minn nofs is-seklu dsatax 'il quddiem, u fost l-ewlenin ta' dan il-moviment kien hemm nies li kitbu sew proża kemm poeżija. Fost dawn ta' min isemmi lil Fortunato Panzavecchia, Richard Taylor, Luigi Rosato, Ludovico Mifsud Tommasi, Clemente Mifsud Bonnici, Annibale Preca, Gio-Antonio Vassallo u Ġ. P. Testaferrata Borg Olivier, Gio-Batta*

Falzon u Dwardu Cachia. Wara dawn, u biċċa minnhom imissu maż-żminijiet tagħna, kellna oħrajn li bil-pinna għallicla tagħhom kattru hekk f'daqqa u bi sħiħ ix-xogħlijiet letterarji tal-Malti li l-lum, teħodhom għalihom, ipattu għan-nuqqas ta' kitba li kellna mill-bidu ta' l-istudju tal-Malti sal-bidu tal-kitba letterarja Maltija. Dawn kienu, fost xi oħrajn ukoll: Gio-Batta Falzon, A. E. Caruana, Napuljun Tagliaferro, Pawlu Bellanti, Manwel Magri, Salvu Frendo de Mannarino, Fonzu Marija Galea, Toninu Muscat Fenech, Killi Ferris, Ġużè Muscat Azzopar, Wistin Levanzin, Fabriz Borg, Temi Zammit, Dun Alwiġ Vella, Ġanni Vassallo u xi ftit oħra.

*Dawn iż-żewġ kategorij ta' kittieba nibtu, waħda mill-iskola l-qadima ta' minn żmien is-*Società Medica *(1841-1853), żmien Dr. Stefano Zerafa u s-*Società Filologica Maltese *(1843) li kellha l-organu tagħha "Il-Malti", u li l-ħsieb tagħha kien li tgħallem it-Taljan b'mezz tal-Malti u għalhekk l-ortografija tagħha kienet iktarx imxejsa fuq l-ortografija Taljana, u l-oħra minn l-iskola l-ġdida (iżda mhux ġdida sa l-aħħar bħal dik li nibtet mill-"Għaqda" tagħna) li tinfirex minn madwar l-1880, wara li twaqqfet is-*Società per la Cultura della Lingua Maltese, *li minnha tnisslet ix-*Xirka Xemia, *sistema li għal xi sentejn kienet daħlet fl-iskejjel u li minnha wara xi snin nibet, għall-ħabta ta' l-1894, Kumitat ta' Kittieba Maltin imqanqal mid-Dirttur ta' "Il-Habbar", is-Sur Tonin Muscat Fenech, li tiegħu f'din il-ħarġa ġibna daqsxejn ta' bijografija. Għalkemm imħabba xi ċirkustanzi, il-ħidma ta' dan il-Kumitat kienet waqfet u sfgħet fl-aħħarnett fix-xejn bħalma dlonk jiġri f'xi movimenti bħal dawn malli jonqos il-bniedem li kien imexxih, aħna għandna xi ħjiel tal-pjan tas-sistema ta' kitba ta' dan il-Kumitat fil-"Muftieħ tal-Kitba Maltija" (1901), ta' Ġanni Vassallo li kien wieħed mill-membri tal-Kumitat li baqa' jaħdem waħdu u jorqom is-sistema u li fuqu l-"Għaqda" tagħna, b'xi tibdil ta' ittri, bniet is-sistema tagħha.*

Mat-twelid tal-"Għaqda" tagħna sebħet epoka oħra ġdida li nistgħu nsejħulha l-"Epoka tad-Deheb" għall-istorja tal-Letteratura Maltija. F'din l-epoka l-ktieb tal-Letteratura Maltija mtela b'dawk il-paġni li meta nqallbu fihom insibu għall-ewwel darba l-isbaħ eżempji ta' proża u poeżija li qabel qatt ma kellna fil-kitba Maltija. Dan kien iż-żmien tal-bidu tas-Seklu Għoxrin

Dan il-moviment ġdid li qam f'daqqa waħda, bħalma fissirna fl-editorjal ta' qabel, nibel mal-ġurnal "Il-Habib"; li kien tassew il-ħabib, mhux biss tax-Xirka tal-Haddiema fid-Dar ta' "L'Unione Cattolica", minn fejn kien joħroġ, iżda wkoll tal-Lsien Malti. Taħt l-istess saqaf ta' din id-Dar kennija u mbierka nħolqot "Il-Għaqda" tagħna u minnha—bil-ħeġġa tas-Sur Ġ. Muscat Azzopardi, li kien ukoll id-Direttur ta' dak il-ġurnal, u li wara sar President tal-"Għaqda", u ta' xi erbgħa minn sħabu, fosthom Napuljun Tagliaferro, Pawlu Bellanti u Ġanni Vassallo, u bil-kooperazzjoni letterarja u ospitali tal-Monsinjur Dun Pawl Galea, Direttur ta' l-"Unione Cattolica" li għadu sal-lum jilqagħna bil-ħlewwa kollha taħt is-saqaf ta' dik id-Dar—ħarġet dik il-ġliba ta' kittieba xjuħ u żgħażagħ li fi żmien ta' ftit snin bil-kitba tagħhom kattru u żejnu l-letteratura Maltija.

Minn mindu sebħet din l-epoka, minn mindu twieldet il-"Għaqda" sal-lum—sebgħa u għoxrin sena ilu u fuqhom—il-letteratura Maltija kibret bis-sigħat; il-Malti nfeda mill-għajb tal-lsien ta' bla grammatika, ta' bla alfabet u ta' bla valur letterarju; daħal fl-iskejjel u, saħansitra fl-Università, daħal fil-Qrati, fl-Amministrazzjoni Governativa, u l-lum jista' jiftaħar, li barra mill-"Għaqda" għandu fergħat ta' xirka oħra, fosthom dik tal-"Għaqda tal-Malti" ta' l-Università.

Il-lum nistgħu bir-raġun kollu ngħidu li f'dak li sar minn sebgħa u għoxrin sena 'l hawn mill-"Għaqda" u ħbieb tagħha għall-progress tal-Malti ma sarx fil-mija u ħamsa u għoxrin sena ta' qabel meta għall-ewwel darba bdew joħorġu l-kotba tal-qari tal-Malti għat-tagħlim tat-tfal.